

અવલોકન

ધીમા પગલે લહેરાતી ગઝલનો 'પગરવ તળાવમાં'

મકરંદ મુસળે

પા પા પગલી પાડ્યા વગર ઓચિંતા ચાલ્યા જનાર પોતાના નવજાત પુત્રના નહીં પડેલા પગલાંનો અણસાર એટલે 'પગરવ તળાવમાં'. પગ જમાવે એ પહેલાં જ પોતાના મોટાભાઈના પગ તળેની જમીન ખસકી ગયાના અણધાર્યા આંચકાની વ્યથા એટલે 'પગરવ તળાવમાં'.

'પગરવ તળાવમાં હજી જીવંત છે પ્રિયે;
તારા ગયાની વાતનો ક્યાં અંત છે પ્રિયે?'

સંબંધોને નજર લાગે ત્યારે ઘર અચાનક મકાન થઈ જાય છે. ભીંતો વચ્ચે ઊભા રહીને યાદોનું ખોદકામ કરતી સ્મૃતિની નજરમાં ઘર હાથ લાગવાની મથામણ અહીં સ્પષ્ટ વાંચી શકાય છે.

'તને મળી ન શક્યું કમનસીબી તારી છે,
હું તો મૂકીને ગયો છું મકાનમાં ઘરને.'

જીવનમાં સજાવેલા સમયના વંટોળિયા સામે ઘરને સાચવવા મથતો કવિ અશોક ચાવડા 'બેદિલ' બા, પિતા, ભાઈ, દીકરીના સંબંધોને ઘૂંટતી ૧૦૮ ગઝલ-મણકાની માળા 'પગરવ તળાવમાં' રૂપે આપણને આપે છે. અશોક તેને 'શ્વાસયાત્રા' કહે છે. 'મારું સ્પષ્ટપણે માનવું છે કે વૈશ્વિક વેદના સાથે તમારી આંતરિક વેદના જોડી શકાય તો જ કવિતા જાણી-માણી-પ્રમાણી શકાય' એવું કહેનાર અશોક

ચાવડાની ગઝલ-નિષ્ઠા આ સંગ્રહના પાનેપાને દેખાય છે. કોઈ પણ ગઝલસંગ્રહમાં બધી જ ગઝલો પાંચ શેરની ('પાંચશેરી'ના અર્થમાં પણ લઈ શકાય) હોય એવું જોયું છે? એ હિસાબે ૫૪૦ શેર આ ગઝલસંગ્રહમાં છે.

આખા સંગ્રહમાં કુલ મળીને ૧૨ છંદો અને ૧૧ પેટા છંદોમાં લખાયેલી ગઝલોનું છંદ-વૈવિધ્ય અશોકને મર્યાદિત અને બીબાંઢાળ છંદોમાં ગઝલ લખતા અન્ય કવિઓથી જુદો પાડે છે. સંગ્રહની શરૂઆતમાં જ એનો સજાગ માંઢવલો વાચકને પોતાની હાજરીની યાદ અપાવીને સચેત કરે છે. માત્ર સચેત કરતો નથી, પણ અંદર લાગેલી આગથી અવગત પણ કરાવે છે.

'આમ લાગે ન આગ અંદરથી;
કોઈ તો છે સજાગ અંદરથી.'

'આમ'ની જગાએ 'એમ' શબ્દ વાપર્યો હોત તો મારા જેવાને શેરમાં 'મલાઈ મારકે'ની અનુભૂતિ થઈ હોત હં કે અશોક!

આખા સંગ્રહમાં કવિનું ઘર પ્રત્યેનું વળગણ ઉઘાડપણે દેખાઈ આવે છે. ગુજરાતી ગઝલમાં ઘર વિશેના આટલા સામટા શેર કદાચ અશોકે જ આખ્યા છે અને એ પણ વૈવિધ્ય સાથે. નજર ઠરે એવા થોડાક શેર...

'કોઈ રઝળ્યા કરે છે ઘર માટે,
ક્યાંક જોવા મળે રઝળતું ઘર.'

*

'ઘરની જ વાત ક્યાં હવે 'બેદિલ' રહી ઘરે,
ઘર છોડીને જતો રહ્યો ઘરનો વિચાર પણ.'

*

ફરું છું એ જ કારણસર લઈ સાથે જ ઘરવખરી;
કશું બીજું નથી છે આંખમાંનો ભેજ ઘરવખરી.
અશોકની ગઝલમાં સંવેદનાનું કોતરકામ પણ જોવા જેવું છે. આપણને અંદરથી કોતરી નાખતો આ શેર જુઓ...

'ઘરમાં ઘણી તક્લીફ છે પણ માનું મન અજબ,
ખર્ચાં શકે ના પુત્રના પહેલા પગારને.'

આ કવિ ઘર વિશેના બે વિરોધાભાસી રદીફ લઈને પણ ગઝલ લખે :

'બારણે સાંકળ દઈ, સામાન સઘળો પેક છે,
પણ કોઈ કારણ પગ ન ઊપડે,
આમ એકાએક ઘર છોડી જવું સ્હેલું નથી;
લોહી જેવું નીકળે ના, પણ રહે છે ઘાવ ઊંડા

યાદના સઘળા ઉઝરડે,
આમ એકાએક ઘર છોડી જવું સહેલું નથી.’

*

તો, ક્યાંક આમ કમાલ કરે છે :

‘કરો ન આમ ઊંડો આ મકાનનો પાયો,
નીચેથી શક્ય છે કોઈ મજૂર નીકળશે.’

આ શેરમાં ‘મજૂર’ કાફિયા અને ‘મજૂર નીકળશે’ના શબ્દપ્રયોગથી અશોકની ગઝલનું નકશીકામ જોઈ શકાય છે. આવું નકશીકામ કરવામાં કવિને કોઈ વાર બબ્બે આંખ પણ ઓછી પડે છે :

‘બે આંખ મને કોઈ વખત ઓછી પડે છે,
ઊંઠેય વલોપાત ઘણી વાર હૃદયમાં.’

આંખનું એક સગપણ આંસુ સાથે પણ ખરું :

‘આંસુઓ એમ હું સજાવું છું,
આંખ જાણે કે આંસુદાની છે.’

આંખને ‘આંસુદાની’ કહીને અશોક ગુજરાતી ગઝલમાં એક નવો શબ્દ જ પોતાને નામે કોઈન કરે છે. કોઈ વાર એક માત્રાનો ફેરફાર કરી શબ્દનું લોહિયાળ સગપણ સુધ્યાં સ્થાપી શકે. આ જુઓ...

‘લોહ ને લોહીનું હશે સગપણ,
હાથ લાંબા થયા કટાર તરફ.’

એક મત્લા લખવાનું અઘરું હોય ત્યાં આ કવિ ‘ક્યાં જશે’ રદીફ લઈને આખી મત્લા ગઝલ પણ આપી જાણે.

‘આંખથી છટકી જઈ જળ ક્યાં જશે?
છે નદી, દરિયાથી આગળ ક્યાં જશે?
ઊડતાં પંખીની પાછળ ક્યાં જશે?
મૂળ છોડીને આ પીપળ ક્યાં જશે?
સાયવેલી પીડની પળ ક્યાં જશે?
ભીતરે જે હોય, એ સળ ક્યાં જશે?
રોજ વિસ્તરતું સમયજળ ક્યાં જશે?
ખૂબ ઊંડે આ ગઝલતળ ક્યાં જશે?’

જોકે પૃષ્ઠ-૩૭ની ‘નથી’ ગઝલમાં હવા, જગા, દુઆ સાથે ‘જતાં’નો અનુનાસિક કાફિયો અશોકને ન પરવડે.

‘જે શ્વાસમાં ભરી શકું એવી હવા નથી;
મારા જ ઘરમાં ક્યાંય પણ મારી જગા નથી.

ઘરમાં પ્રવેશનારને આપી શકો વિદાય,
મનમાં પ્રવેશનાર તો પાછા જતાં નથી.’

... અને એથીય ઝીણું જોવા બેસીએ તો પૃષ્ઠ-૬૭માં ‘પડી’ અને ‘હશે’નો કાળનો દોષ અશોકની નજરે ચડ્યો હોત તો એણે નિવાર્યો જ હોત :

‘માથા ઉપરથી એક પાલવ દૂર થઈ ગયો,
ત્યારે ખબર પડી કે તડકો આકરો હશે.’

અશોકના શેરમાં ચિત્રાત્મકતાને કારણે દૃશ્ય નજર સામે ભજવાતું હોય એવું લાગે.

‘હું બરફનો એક ટુકડો, તું સળગતી મીણબત્તી,
જોઈએ ચલ કોણ પ્હેલું ઓગળે? હું કે પછી તું?’

‘પીગળવું’ અને ‘ઓગળવું’ એ બંનેના શાબ્દિક અર્થને અતિક્રમીને અશોક એકબીજાની સામે ઓગળવાની વાત કરીને નવી દિશા મેળવે છે.

અશોકની ગઝલો વિશે ઘણી વાતો થઈ શકે, પણ હું એને લંબાવતો નથી. છેલ્લે મને ગમતા થોડા શેર મૂકું છું.

‘બધા શું કામ જુએ છે લઘરવઘર કપડાં,
વીતી ગયું છે જીવન જ્યાં લઘરવઘર શ્વાસે.’

*

કોઈ વાંચે નહીં વાત એ છે અલગ,
બાળપણ જીવતો જીગતો વેદ છે.

*

મને ચારેતરફથી બીજ, ડાળી, પાન ફૂટે છે,
અજબ રીતે જ મારામાં જુઓને ગૈ ભળી માટી.

*

સંતાડવાની લ્હાયમાં ખુલ્લો પડી ગયો,
ચાદર વધારે ફાટતી ગૈ ખંચતાણમાં.

શ્રી પ્રવીણ પંડ્યા અને ડૉ. રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ બંનેએ પ્રસ્તાવના લખીને આ કવિને વધાવ્યા છે. ગઝલ એટલે શું? શેરિયત એટલે શું? ભાષાકર્મ કોને કહેવાય? જેવા પ્રશ્નોને સમજવા માંગતા સૌએ આ ગઝલસંગ્રહ વાંચવો રહ્યો. અશોકના ‘પગરવ તળાવમાં’ને મારી શુભેચ્છાઓ.

(‘પગરવ તળાવમાં,’ અશોક ચાવડા, પ્રકાશક : રન્નાદે પ્રકાશન, પ્ર.આ. ૨૦૧૨, બી.આ. ૨૦૧૪, પૃ. ૧૩૬, કિં. રૂ. ૧૨૫/-) □